

Pamukkale Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute

ISSN 1308-2922 E-ISSN 2147-698

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 09.12.2016 ✓Accepted/Kabul: 04.01.2017

DOI: 10.5505/pausbed.2017.85579

1921 POLONYA ANAYASASI'NIN 1924 TÜRKİYE ANAYASASI ÜZERİNDE ETKİLERİ*

H. Aliyar DEMİRCİ**

Özet

Avrupa'nın ilk yazılı anayasası Polonya tarafından benimsenmiştir (1791). Ülkenin tekrar bağımsızlığını kazandıktan dönemde kabul edilen 1921 Anayasası, Türk anayasa yapımcılarını da etkilemiştir. Bu makalede Polonya'daki anayasacılık hareketleri içinde 1791 ve 1921 Anayasalarının önemi açıklanmış, Polonya'nın içinde bulunduğu özel şartlar içinde bu anayasalar değerlendirilmiştir. 1921 Polonya Anayasasının, 1924 Türk Anayasasının hazırlıklarında hangi vesilelerle gündeme geldiği, anayasanın Türk anayasası üzerindeki muhtemel etkileri anlamaya ve açıklanmaya çalışılmıştır. Ayrıca anayasa tasarısını kaleme alan komisyonun Polonya anayasal düzenini, hazırlık sürecinde gündeme getirme sebepleri irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: 1921 Polonya Anayasası, 1924 Türkiye Anayasası, Anayasacılık, Anayasa yapımı

THE IMPACTS OF 1921 POLISH CONSTITUTION ON 1924 TURKISH CONSTITUTION

Abstract

The first constitution in Europe was adopted by Poland in 1791. The second Polish constitution, which was taken shape after Poland had regained its independence in 1921, has influenced the Turkish constitution makers to some degree. In this article the importance of the 1791 and 1921 constitutions has been explained within the constitutional movements in Poland and these constitutions have been examined within the specific circumstances of the country. It is here attempted to comprehend and to clarify that in what occasions the 1921 Polish constitution was added to the agenda of the Turkish constitution makers and its possible influence on the Turkish constitution. I have also examined the reasons why the commission which drew up the outline of the constitution added the Polish constitution to the agenda during the preparations.

Key words: 1921 Polish Constitution, 1924 Turkish Constitution, Constitutionalism, Constitution-making

* Bu çalışma, Pamukkale Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonu'nunca, 2013KRM024 nolu proje kapsamında desteklenmiştir. Metin aynı başlıkla Varşova'da 16-18 Eylül 2015 tarihinde gerçekleştirilen *Sosyal ve Beşerî Bilimlerde Global Perspektifler Uluslararası Sempozyumu*'nda sunulan tebliğin geliştirilmiş ve makaleye dönüştürülmüş halidir

** Doç.Dr.,Pamukkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,Denizli.
e-posta: ademirci@pau.edu.tr

1.GİRİŞ

Polonya anayasalarından herhangi birinin, Türk anayasa metinlerinden biri üzerinde etkisini sorgulamak hem Türkler hem de Lehler açısından şaşırtıcı olabilir. Yaklaşık bir asır önce Türkiye’de anayasacılık hareketlerinin kapsamı, içeriği, yönü düşünüldüğünde bu şaşkınlık daha da artabilir. Bugüne kadar iki ülkenin anayasal sistemlerinin evrimini kıyaslayan bir araştırma yapılmamıştır. Bu çalışmanın motivasyonunu, 1924 Anayasası’nın (Teşkilat-ı Esasiye Kanunu) hazırlık sürecine ait zabıtlarda yer alan bir tespit oluşturur.

1924 Anayasası için ilk hazırlıklar BMM içinde kurulan Kanun-ı Esâsî Encümeni tarafından yapılmış, encümen bir tasarı hazırlamış¹, Meclis’teki görüşmeler bu tasarı üzerinden yürümüştür. BMM Genel Kurulu’na, bu metin hakkında bilgi veren encümen üyesi, aynı zamanda “mazbata muharriri” (raportör) Celal Nuri Bey, 17 Mart 1921 Polonya Anayasası’nı, encümenin çok istifade ettiği bir metin olarak nitelemiştir. Kendisi, bu encümenin hazırlık sürecinde ayrıca Fransa kanunlarını da gözden geçirdiğini eklemiştir (1924 Anayasası, 1957: 30, 33). Encümen görüşmelerinin zabitleri yoktur², bununla birlikte iki ay süren Genel Kurul görüşmelerinde, Fransa ve Büyük Britanya’dan sonra, Polonya anayasal düzenlerine atıfta bulunulmuştur (bkz. 1924 Anayasası, 1957: 475-477). Bu heyetin raportörünün, bundan çok değil sadece üç sene önce bir Doğu Avrupa ülkesi tarafından benimsenen anayasadan haberdar olması ve anayasa hazırlık çalışmalarında bunu önemsemesi, hatta kendi müzakerelerine dayanak olacak derecede, en çok istifade edilen metin olarak takdim etmesi ilgi çekicidir.

Burada Teşkilat- Esasiye Kanunu tasarısını hazırlayan heyetin, Avrupa’da anayasacılık faaliyetini takip edebilecek bir formasyona sahip olduğunu belirtelim. Kanun-ı Esâsî Encümeni muharriri Gelibolu mebusu Celal Nuri [İleri/1882-1936], Mekteb-i Sultânî ve Hukuk Mektebi mezunudur. Amme hukuku alanında ihtisas yapmış, farklı dönemlerde Avrupa şehirlerinde bulunmuştur (Uyanık, 2003: 24). Encümenin kâtip üyesi Dersim mebusu Feridun Fikri [Düşünsel/1892-1958] ise İstanbul Hukuk Mektebi’ni ardından da Paris Hukuk Mektebi’ni tamamlamıştır³. Bu kişilerin kariyerleri heyetin, mukayeseli bakış açısının arka planı hakkında bize bazı ipuçları verebilir. Bunun dışında başkent Ankara’da Hukuk Mektebi’nde Anayasa Hukuku okutan Yusuf Ziya Özer’in (TBMM Albüm, 2010: 200)⁴ kaleme aldığı bir ders kitabında Polonya anayasacılık geleneğinden bahsetmiş olması da dikkat çekicidir. Mukayeseli Anayasa Hukuku ders kitabının yazarı, demokratik sistemler içinde İngiltere, Fransa, Amerika, Belçika, Kanada, İrlanda, Avustralya, Güney Afrika, Macaristan’ın yanı sıra bir bölüm açarak Polonya’ya da yer vermiştir (Özer, 1939: III).

Bu metinde; Polonya’nın Avrupa’daki anayasacılık hareketleri açısından önemini, bu kapsamda 1921 Polonya Anayasası’nın yerini⁵, TBMM’nin Genel Kurul aşamasında

¹ Teşkilatı Esasiye Hakkında Kanun-ı Esâsî Encümeni; Yunus Nadi (Menteşe), Celal Nuri (Gelibolu), Feridun Fikri (Dersim), Ali Rıza (Kırşehir), İlyas Sami (Muş), Avni Bey (Bozok), Ebubekir Hazım (Niğde), Refet (Bursa), İbrahim Süreyya (İzmit), Mahmut (Siirt), Faik (Ordu), Ahmet Süreyya (Karesi) beylerden oluşmuştur (1924 Anayasası..., 1957: 9).

² Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun TBMM dışında başlayan ön hazırlığı hakkında en derli toplu bilgi için bkz. (Erozan, 2012: 28-32).

³ https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/milletvekillerimiz_esi.sonuc?adi=feridun+fikri&soyadi=D%FC%FE%FCnsel&il=DERS%DDM&meclis=1-2&kelime=

⁴ Bkz. Abdullah İslamoğlu, “Bir Ceza Hukuku Perspektifiyle Türk Hukuk Tarihi Anlatımına Örnek: Yusuf Ziya Özer”, <http://www.journals.istanbul.edu.tr/iuhfm/article/download/1023016820/1023016003>.

⁵ 1921 Polonya Anayasası için *Constitution of the Republic of Poland March 17 1921* (<http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/kpol/e1921.html>) metni kullanılmıştır.

bu anayasanın hangi vesilelerle gündeme geldiğini, anayasanın Türk Anayasası üzerindeki muhtemel etkilerini anlamaya ve açıklamaya çalışacaktır. Bazı hukukçuların formasyonları, elbette Polonya anayasal düzenine encümenin ilgisini açıklamak için yeterli olmasa gerekir. Bu makalede bu ilginin sebepleri de sorgulanacaktır.

2.POLONYA’NIN AVRUPA ANAYASACILIK HAREKETLERİ İÇİNDE ÖNEMİ

Polonya’yla Türkiye arasında küçümsemeyecek bir mesafe vardır. Fizikî komşuluk ilişkileri yeni anayasaların etkilerden söz edildiğinde bir ölçüde hesaba katılabilir. Ancak coğrafya, anayasa yapım süreçlerinde tek başına dikkate alınacak bir faktör değildir. Bu tür etkiler sorgulanırken sosyolojik yakınlık da dikkate alınabilir; ancak Polonya ile Türkiye arasında böyle bir ilişki de kurulamaz. Bir hükümet sistemini ilk defa kurgulamak o ülkeye, “emsal ülke” olma bakımından hayli imtiyaz kazandırır. Burada yazısız bir anayasaya sahip olsa da parlamenter sistem açısından önem taşıyan Britanya ya da, başkanlık sisteminin mucidi ABD, birer rol modelidir. 1921 Polonya Anayasası, bölgesini etkilemiş böyle özellikli bir metin değildir.

Bununla birlikte Polonya, Avrupa anayasacılık hareketleri içinde bir boyutuyla hakkı teslim edilmesi gereken bir ülkedir. Polonya’nın anayasa benzeri kurallar üretmiş geçmişi gerilere gider (Ludwikowski, 1987: 118-130), örneğin 16. asırda bir asilzâdeler cumhuriyeti olarak değerlendirilen dönemleri, ülkenin anayasacılık geçmişi bakımından “Birinci Cumhuriyet” olarak hatırlanmaktadır (Cole, 1998: 5-14). Literatürde ilk yazılı anayasalar 1787 ABD ve 1791 Fransız Anayasası olarak bilinir (Eroğul, 1996: 20; Gözler, 2010: 69). Buna karşılık M. Erdoğan öncelik sonralık ilişkisini vurgulamadan kıta Avrupa’sının ilk anayasaları olarak Fransa ve Polonya’yı zikretmiştir (2004: 37). Benzeri şekilde İba (2006: 5) ve S. Batum da Polonya’ya öncelik vermiştir (2009: 11). Polonyalılar, Fransız Anayasası’ndan dört ay önce 3 Mayıs 1791’de, ilk anayasalarını benimsemiştir. Dolayısıyla Avrupa’da ilk yazılı anayasa, Polonyalılar tarafından yürürlüğe sokulmuştur. Bunun arka planına bakıldığında 18. asrın ikinci yarısında, Batı siyasî düşüncesinin anayasacılık hareketlerine dayanak oluşturan bazı önemli metinlerinin, Lehçe’ye çevrildiği, Montesquieu’ya ya da Rousseau’ya Polonya kültürel elitlerinin âşına olduğu belirtilmelidir. 1791 Fransız Anayasası hazırlanırken de Polonya devlet adamları ve düşünürleri Fransız Anayasasını şekillendirenlerin faaliyetini büyük bir ilgi ile takip etmişlerdir (Flanz, 1956: 34). Anayasacılığın zeminini teşkil eden “entelektüel ethos”tan, 18. asrın sonunda Polonyalı elitler haberdardır.

18. asrın sonunda Polonya iç siyasetine bakıldığında muhafazakârla modernler arasında bir mücadele dikkat çeker. Kral Poniatowski ve Polonya aristokrasinin Aydınlanma düşüncesine yakınlık duyan kesimi, ülkenin muhafazakâr aristokrasisini bir anayasa metni üzerinden sınırlandırmaya yönelmiştir (Gönenç, 2002: 52-55). Üstelik bu metin sadece tek bir ülkeyi ilgilendirmemektedir. Anayasal düzen Polonya-Litvanya siyasî birliğine dayanmaktadır (Ludwikowski, 1987: 147-148). 3 Mayıs 1791 Polonya Anayasası, kuvvetler ayrılığı prensibini benimseyen bir meşrutî monarşidir. Bu anayasa kısa ömürlü olmuştur (1791-1792). Türkiye’deki bazı temel kaynaklarda, bu metnin Avrupa’nın ilk yazılı anayasası olarak zikredilmemesinde bunun da hissesi vardır⁶. Kabul edildikten dört sene sonra başlangıçta bu anayasaya göre kurulmuş hükümet de

⁶ Hatta Gözler, hiç uygulanmamış olmasını gerekçe göstererek Avrupa’nın ilk yazılı anayasasının Polonya’ya değil Fransa’da ait olduğu tespitini yapmıştır (2010: 69 dipnot 46).

devrilmiş ve anayasa tamamen ilga edilmiştir. Ancak bu metin, pek çok Avrupa ülkesinin bugünkü anlamıyla yazılı bir anayasayı benimsemediği bir tarihte kabul edildiği ve modern anayasa sistematığı içinde kaleme alındığı için, Polonya milliyetçiliğinin ve Polonya siyasî kimliğinin takip eden asırlarda gurur kaynağı olmuştur⁷. Lehlerin sonraki senelerde bir asrı aşacak istiklal mücadelesi içinde 1791 Anayasası bir sembole dönüşecektir. Öyle ki 1791 Anayasası'ndan yaklaşık 130 sene sonra Polonyalılar, istiklallerini yeni kazandıkları bir süreçte Cumhuriyet rejimini kabul etmiş (1921), bunu benimserken meşrutî bir rejim öngörmesine rağmen 1791 Anayasasına da sahip çıkmış ve söz konusu anayasanın dibâcesinde (başlangıç bölümü) bu metne atıfta bulunmaktan geri kalmamışlardır. Böylece Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ülke bağımsızlığını kazandığında, Polonya'nın nezhur bir ülke olmadığı, anayasacılık geçmişinin bu kadar geriye gitmesinin de bunun bir başka sağlam karinesi olduğu vurgulanmıştır (Zubic, 2014). 1950'ler öncesinde olduğu gibi komünizmin çöküşünden sonra günümüzde de her 3 Mayıs, Polonya'da bir bayram (Constitution Day) olarak kutlanmaktadır.

3.1921 POLONYA ANAYASASI'NIN ARKA PLANI VE UYGULAMASI

İki dünya savaşı arasında Orta ve Doğu Avrupa ciddî alt üst oluşlar yaşadı. Bağımsızlığını ilân eden ülkelerde, rejim değişiklikleri dolayısıyla anayasacılık faaliyeti de arttı (Guetzévitch, 1938: 9-21). 19. asırda Avrupa'da anayasalı rejimler yaygınlaşmaya başladığında, Fransa hariç Cumhuriyet'e doğru bir teveccüh yoktu, buna karşılık monarşileri sınırlayan meşrutî rejimlerden söz etmek mümkündü. Avrupa ülkelerinin bazılarının Cumhuriyet rejimini benimsemesi, Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına tesadüf eder. Bu yönüyle de Avrupa, Amerika kıtasına göre daha sonra bu rejime yönelmiştir (Sartori, 1997: 116-117). Polonya da iki savaş arası dünyada bağımsızlığını kazanmış, yeni devletini kurmuş, cumhuriyet rejimine geçmiş, bu çerçevede yeni bir anayasa da kabul etmiştir. 1921 Anayasası, Fransa'da yürürlükte olan III. Cumhuriyet Anayasası'ndan ilham alarak hazırlanmıştır (Wrobel, 2010: 128; Cole, 1998: 21).

Fransa, 1789 Devrimi sonrasında bir anayasa imâlathânesi gibi çalışmış, farklı rejim denemeleri pek çok ülkede anayasa hukukçularının ve siyasî elitlerin dikkatini çekmiştir. Polonyalıların da etkilendiği 1875 III. Cumhuriyet Anayasası (1875-1940), iki dünya savaşı arası dönemde Avrupa'da özellikle de Doğu Avrupa'da yeni rejimler için önemli bir kaynak olmuştur (Gönenç, 2002: 76). Bu anayasa ile Fransa, parlamenter sistemi ilk defa bir cumhuriyet rejiminde benimsemiştir. Oysa bu sistem, o güne kadar başta Britanya olmak üzere hep monarşilerde uygulanagelmiştir (Eroğul, 1996: 71). III. Cumhuriyet Anayasası Bonapart'a ve Bonapartizme tepki olarak kuvvetler ayrılığını ve parlamentonun üstünlüğünü önemsemiştir. Ancak uygulamada ise güçlü yasama, zayıf bir yürütme organı ortaya çıkmıştır. Polonyalılar da üst hukuklarını şekillendirirken bu anayasadan ilham almıştır, bunun yanı sıra iki savaş arası dönemin Alman ve Çekoslovak Anayasalarından da kısmen etkilenmişlerdir (Wrobel, 2010: 128). III. Cumhuriyet'in anayasal düzeni Fransa'da; aşırı parçalanmış parti sistemi, hukuken sorumsuz ve yetkisiz bir cumhurbaşkanı, iki güçlü meclisten oluşan yasama organı, sürekli düşürülme tehlikesi altında bir bakanlar kuruluyla birleştiğinde "yönetemeyen bir demokrasi"ye sebep olmuştur. Bu ülkede başından sonuna kadar 65 yıl içinde 100'den fazla

⁷ 2015 Eylülünde, Varşova Royal Castle Müzesi'nde bu anayasanın kabul edildiği temsilî salonu, anayasa metnini ve anayasanın benimsendiği süreci yansıtan tabloları gördük. Bunlar arasında 18. asır sonu için anayasanın benimsenmesinin Leh siyasetinde ve istiklal tarihinde kadar önemli ve sancılı olduğunu yansıtmak açısından Jan Matejko'nun yağlı boya büyük boy resmi dikkat çekiciydi. Eser, anayasanın kabul edilmesinden bir asır sonrasına ait (1891), temsil kabiliyeti yüksek bir eserdir.

hükümetin kurulmuş olması, bu anayasanın Fransa için yarattığı sıkıntılar hakkında fikir verebilir (Lipson, 1984: 334-337; Eroğul, 1996: 72).

1921 Polonya Anayasası öncesinde ülke elitlerinin bir kısmının III. Cumhuriyet Fransı'nın cumhurî parlamenter rejime karşı bu ilgisi, o dönem Polonya siyasal hayatında da çok etkili bir simâ olan savaş kahramanı Mareşal Pilsudski'nin ve taraftarlarının bir tek adam rejimi kurabileceğine dönük endişelerle açıklanmaktadır (Wrobel, 2010: 129; Lukowski ve Zawadzki, 2006: 232; Leslie, 1983: 148-149). Konunun diğer tarafında Birinci Dünya Savaşı sonrası Polonyası'na dair farklı bir realite de vardır. Ülkeye Rusya, Avusturya ve Prusya'dan intikal eden ayrı toprak parçaları, bunlardan kaynaklanan demografik problemler, uzun yıllar farklı ülkelerin egemenlik alanında kalan bu topraklarda mücadele vermenin siyasî elitler üzerinde etkileri, bir bütünlük kurulmasını, istikrarlı bir siyasî topluluk inşa edilmesini güçleştirmiştir (Leslie, 1983: 147). Ayrıca Polonya, bu devirde büyük iktisadî meselelerle boğuşmak zorunda kalmıştır. Durum böyleyken ülkenin siyasî elitlerinin demokratik rejimi, III. Cumhuriyet Fransı'nın anayasal modeli üzerinden kurgulaması sorgulanmıştır. O gün Fransı'nın tecrübeli siyasetçileri, Polonya gibi bazı ülkelerin, Fransı'nın mevcut anayasal düzeninden ilham almalarını şaşkınlıkla karşılamıştır (Lee, 2002: 182-183).

1921 Polonya Anayasası kabul edildiğinde, Fransı'daki 1875 anayasal düzeni, 46. senesindedir ve krizlerle boğuşmaktadır. Buna rağmen Polonyalılar bu ultraparlamentar anayasal düzeni benimsemiştir (Wrobel, 2010: 129). Üstelik Polonya Kurucu Meclisi, anayasada seçim sistemine de yer verir ve nisbî temsili benimser. Ülkedeki siyasî parti sisteminin tıpkı Fransa gibi aşırı parçalanmış ve uzlaşmaz tabiatı, parlamentonun birinci kanadı *Sejm*'de güçlü parlamenter çoğunluklar oluşmasına engel olur, ideolojik ayrışma güçlüdür, Birinci Dünya Savaşı'nın sebep olduğu yıkım, ekonomik beklentileri fazlasıyla artırır, azınlıklara dair meseleler de hiç eksik değildir (Wrobel, 2010: 128). Anayasal düzen uzun ömürlü olmadıysa, bunda metinde tarif edilen kurumsal yapı tek başına sorumlu değildir. Ama yeni istiklalini kazanmış bu ülke için, istikrarlı bir rejime, parti sistemini çalıştıracak, işleyen bir demokrasi kuracak anayasal bir düzene ihtiyaç vardır. Savaş kahramanı Mareşal Pilsudski'nin yükselen karizması, çoğulcu liberal demokrasiye mesafeli duran tercihleri, anayasa yapımcılarının bir kısmını endişeye sevk etmiş ve yürütmenin gücünü azaltıp yasama organını güçlendiren teklifler daha çok kabul görmüştür. Uygulamada 1921 Anayasası, iktidarsız bir rejim (*Sejmocracy*) yaratmış, ülkenin istikrara çok ihtiyaç duyduğu bir zamanda, anayasanın kendisi de istikrarsızlığın artmasına vesile olmuştur (Cole, 1998: 22-23). Türkiye'de 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu hazırlanırken Polonya'da parlamenter rejime olan itimatsızlık azamî seviyeye ulaşmamış; ama rejim halk desteğini tedricen yitirmeye başlamıştır (Wrobel, 2010: 138).

4. MUHTEMEL ETKİLER

4.1. Cumhurbaşkanının Statüsüne Dair Tartışmalar

Sözü Türkiye'ye getirdiğimizde, 1921 Polonya Anayasası'ndan istifade ettiklerini belirtenlerin taslak metni hazırlayan encümenin bazı üyeleri olduğunu unutmuyarak, bu etkinin ölçeği hakkında bir fikir yürütmeye çalışalım. Burada yine mazbata muharriri Celal Nuri Bey'e kulak vermek lazım. Kendisi Meclis Genel Kurulu'nda taslağın ilk takdimini yaparken Polonya ya da Fransa kanunlarının hiçbirinden harfiyyen bir madde almadıklarını özellikle belirtmiştir (1924 Anayasası..., 1957: 33). Buna göre encümen,

herhangi bir ülkenin anayasasından hiçbir maddeyi satır satır Türkçeleştirerek metne taşımamıştır.

Polonya Anayasası'nın Genel Kurul'daki görüşmelerde özellikle zikredildiği yer, TBMM'yi de önemli ölçüde meşgul eden cumhurbaşkanının statüsüne dair hükümlerdir. Encümen taslak metinde 1921 Polonya Anayasası'nın yetkisiz, sorumsuz cumhurbaşkanına karşı, aşırı yetkilendirilmiş ama sorumsuz bir cumhurbaşkanlığı makamını TBMM'ye teklif etmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk 20 senesinde yeni rejim pekiştirilmiştir. Bununla birlikte 1924 Anayasası, kurduğu hükümet sistemiyle bu pekişmeyi (konsolidasyon), doğrudan icra organı üzerinden sağlamayı hedeflememiştir. Bu tür bir pekişme için anayasa devreye sokulduğunda kuvvetli bir icra organı tesis etmek çok büyük bir avantaj sağlar ve amaca doğrudan hizmet eder. Burada 1875 Fransa Anayasası ya da 1921 Polonya Anayasası gibi, 1924 Türk Anayasası'nın da millî iradeyi önemseydiğini ve anayasal düzeni onun üstünlüğüne dayandırıldığını ve bir boyutuyla parlamenter sistem kurduğunu ekleyelim. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'ndaki güven oylaması mekanizması, Meclise yürütmeyi denetlemek için verilen yetkiler/denetim araçları, sistemi kâğıt üstünde parlamenter sisteme yakınlaştırmak için gerekli şartları taşımaktadır (Özbudun, 2012: 17). Üstelik bu yapı, rejimin kurucusu Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'ya rağmen oluşturulmuştur (Koçak, 1989: 95). Ağırlıkla Atatürk'e yakın olan üyelerden oluşan, başkanlığını Yunus Nadi Bey'in yaptığı yukarıda da atıfta bulunduğumuz Teşkilat- Esasiye'ye Dair Kanun-u Esasi Encümeni, TBMM'ye güçlü bir cumhurbaşkanlığı makamı teklif etmiş, TBMM ise buna yanaşmamıştır (Özbudun, 2012: 37-48).

Taslak metinde yer alan bu statü, BMM'de tepki çekmiş ve önemli değişikliklere uğramıştır. 1921 Polonya Anayasası'ndan istifade eden encümenin, anayasanın hükümet sistemini düzenleyen hükümlerinde özellikle Cumhurbaşkanlığı meselesinde, Polonya modelini birebir benimsemediği söylenebilir. Buna karşılık TBMM Genel Kurulu'ndaki çoğunluk ise 1921 Polonya Anayasası veya 1875 Fransa Anayasası'ndaki cumhurbaşkanının statüsüne yakın yetkilerle yani parlamenter sistemlerdeki sembolik cumhurbaşkanı yetkileriyle cumhurbaşkanını sınırlandırmıştır. Atatürk, muhtemeldir ki rejimin pekişmesini anayasadan aldığı güçle sağlamayı amaçlamış, bunun için güçlü bir cumhurbaşkanlığı makamı talep etmiş (İnönü, 2006: 452-453), bu olmayınca ısrar etmemiş, ancak çok başka yöntemlerle bu amacına ulaşmış ve tek parti rejimine dayanmıştır. Kendisi tek partinin de değişmez genel başkanı olarak parlamentoya da hâkim olmuş, başbakanı belirlemiş ve hükümetlere gerek duyduğunda yön vermiştir (Demirci, 2010: 116-118).

Spesifik olarak baktığımızda, 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun Genel Kurul'daki görüşmelerinde Polonya Anayasası'na doğrudan yapılan atıflardan üçü; Cumhurbaşkanının başkumandanlığı meselesine (1924 Anayasası....1957: 280, 301)⁸, Cumhurbaşkanı'na farklı vesilelerle vekâlet etmek icap ettiğinde buna kimin yetkisinin olacağına (1924 Anayasası....1957: 260)⁹ ve Cumhurbaşkanının sorumluluğunu düzenleyen hükümlere (1924 Anayasası....1957: 349)¹⁰ dairdir. Ayrıca müzakerelerin başında 1875 Fransa ve 1921 Polonya Anayasası'nın hazırlık süreçleri karşılaştırılırken

⁸ İçtima (i): 30, 6.4.1340 (1924), TBMM Zabıt Ceridesi C.1. (Celal Nuri Bey ve Niyazi Bey'in konuşmaları).

⁹ i: 24, 30.3.1340 (1924), TBMM Zabıt Ceridesi, C.2 (Niyazi Bey'in konuşması).

¹⁰ i: 36, 13.4.1340 (1924), TBMM Zabıt Ceridesi, C.1 (Feridun Fikri Bey'in konuşması).

(1924 Anayasası....1957: 29)¹¹ ve Cumhuriyet'in bir devlet şekli mi yoksa bir hükümet şekli mi olduğu münakaşasında Polonya'ya atıf yapılmıştır (1924 Anayasası....1957: 96-97)¹². Ayrıca anayasa görüşmeleri başlamadan önce Meclis'te sürekli belli bir çoğunluğu sağlamak amacıyla toplantı yeter sayısında en az üçte ikiyi sağlamak üzere bir önerge verilmiş, önerge sahibi Polonya anayasasındaki düzenlemelerin bu yönde olduğunu öne sürmüştür¹³.

4.2. İki Anayasa Arasında Bazı Karşılaştırmalar

Genel Kurulda atıfta bulunulmayan yönleriyle iki anayasa arasında bazı karşılaştırmalar yapmak gerekirse şunlar söylenebilir:

1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu; esas hükümler, yasama görevi, yürütme görevi, yargı gücü, Türklerin kamu hakları ve türlü maddeler başlıklarından oluşur. Bu başlıklar, taslak metinde de yer almış ve Genel Kurul tarafından da benimsenmiştir ve Polonya Anayasası'nın sistematiğine benzer. Ancak önemli bir fark, 1921 Polonya Anayasasının dibâcesinin olmasıdır. Bu dibâce "sınırsız güce sahip Allah'ın adıyla" hitabıyla başlar. Lehlerin bir buçuk yüzyıllık istiklal mücadelesine atıfta bulunur; daha önce belirttiğimiz gibi 3 Mayıs 1791 Anayasasına ve buna dayandırılan geleneğe işaret eder. Ardından da yasama gücü, yürütme gücü ve yargı gücünden bahseder. Oysa Türk Anayasasında bir dibâceye yer verilmemiştir; ayrıca Türk Anayasası bölüm başlıklarında yasama ve yürütmeden görev, yargıdan ise güç olarak bahsetmiştir; bilahare aynı anayasanın esas hükümlerinde yasamanın salâhiyet (yetki), yürütmenin ise bir kudret (erk) olduğu vurgulanmıştır (mad. 5).

1921 Polonya Anayasası, dibâcenin ardından Polonya Cumhuriyeti'ni tanımlamış, daha sonra doğrudan devlet teşkilatını açıklamaya girişmiştir, 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu da esas hükümlerden sonra aynı yönde bir tercihle ortaya çıkar. Devlet teşkilatına önce, haklar rejimine ise daha sonra yer verir. Bu Osmanlı-Türk anayasa geleneği açısından bir gerilemedir. 1876 Kanun-u Esasi'sinin mantığında "teba-yı devlet-i osmaniye'nin hukuk-u umumiyesi" başlığıyla genel ilkelerden hemen sonra haklar rejimine geçilmiş, devlet teşkilatına daha sonra girilmiştir. 1924 Türk Anayasasını yapanlar için 1876 Osmanlı Kanun-u Esasi'si "ancien régime'dir. Müzakerelerde de yok denecek kadar az atıfla hatırlanır.

Polonya Anayasası da Türk anayasası da hâkimiyeti, millete verir, ancak bu hâkimiyet kullanılırken yarı doğrudan demokrasi araçlarına başta referandum olmak üzere müracaat etme hakkı tanınmamıştır. Oysa iki savaş arası dünyanın temsilî demokrasilerinde referandum pek çok ülkede benimsenmiştir (Wrobel, 2010: 128). Polonya Anayasası'nda millet hâkimiyetini, yasamada Sejm ve Senato, yürütmede Cumhurbaşkanı ve sorumlu bakanlar, yargıda ise adalet idaresi ve bağımsız mahkemeler eliyle kullanacaktır (mad. 2). Bu hüküm Polonya Anayasası'nın kuvvetler ayrılığı esasına dayandığını gösterir. 1924 Anayasası'nda ise "milletin yegâne ve hakikî mümessili" sadece TBMM'dir. Hâkimiyet orada tecelli ve temerküz eder (mad. 4). Hâkimiyetin kullanım şekline ilişkin bu hükümler, iki anayasa arasındaki önemli farklar arasında yer alır. Yukarıda 1924 Anayasası'nın, hükümet sistemini, parlamenter sisteme yaklaştıran

¹¹ i: 7, 9.3.1340 (1924), *TBMM Zabıt Ceridesi*, C.1 (Celal Nuri Bey'in konuşması).

¹² i: 13, 16.3.1340 (1924), *TBMM Zabıt Ceridesi*, C.1 (Celal Nuri Bey'in konuşması)

¹³ i: 1, 1.3.1340 (1924), *TBMM Zabıt Ceridesi*, C.1 (Halid Bey- Kastamonu mebusu), s.10. Bununla birlikte Hâlit Bey'in verdiği bilgi doğru değildir. Polonya'da sadece bir yerde üçte ikilik çoğunluk arandığı görülmektedir (mad. 26).

boyutunu belirtmiştik. Oysa aynı anayasada, meclis hükümeti sistemine zemin teşkil eden, sistemi kuvvetler birliği ilkesine dayandıran, yasama organını tek merci kılan söz konusu maddenin varlığı, Türkiye'nin hükümet sistemi hakkında farklı yorumlara da kapı aralamaktadır (Gözler, 2004: 37). Polonya Anayasası için bu tür yorumlar yapmak mümkün değildir.

Türk hükümet sistemi uygulamada, Atatürk'ün daha sonra İnönü'nün şahsında bir güç birikimine sahne olmuştur. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda, Cumhurbaşkanı sembolik yetkilere sahip görünse de ihtiyaç duyduğunda Bakanlar Kuruluna başkanlık yapabilmesi (mad. 32), Polonya Anayasası'nda yer almayan bir hükümdür ve Türkiye'deki uygulamada cumhurbaşkanını etkili kılmıştır¹⁴.

Polonya Anayasası çift meclisliliği benimsemiştir. İkinci meclisin (Senato) üye sayısı, birinci meclisin (Sejm) üye sayısının dörtte biri kadardır (mad. 36) ve Fransız 1875 sistemini andırır şekilde mahallî dinamikleri temsil eder, büyük idarî birimlerin (voyvodalık) her biri bir seçim çevresi olarak kabul edilir (mad. 36). Burada yasama organının her iki kanadının da nisbî temsil sistemine dayandığını (mad.11, mad. 36) ve seçim sistemlerinin anayasada düzenlendiğini belirtelim. Oysa 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, çift meclisliliği benimsemediği gibi (bkz. Demirci, 2010: 105-114), seçim sistemiyle ilgili hükümlere de yer vermemiştir. Cumhuriyet Türkiye'sinde 1961 seçimlerine kadar nisbî temsil sistemi hiç uygulanmamıştır. Polonya Anayasası en üst birim olan voyvodalıklardan başlayarak yerel birimlere ve bunun alt parçalarına, kendi kendini yönetme ve mahallî işlerle ilgili düzenleme yapma hakkını vermiş (mad. 65), ademimerkeziyetçiliğe kapıyı aralamıştır (mad. 66)¹⁵. Oysa Teşkilat-ı Esasiye Kanunu merkeziyetçi bir idarî sistemi benimsemiştir.

İki anayasa arasında bir benzerlik olarak din-devlet ilişkilerini düzenleyen hükümler burada ayrıca hatırlanabilir. Bu hükümlerin Fransız tipi laikliğin uzağında olduğunu ekleyelim. Polonya Anayasası Roma Katolikliği'nin üstünlüğünü benimsemiş, onu ayrıcalıklı kılmıştır (mad. 114). 1924 Anayasası'na göre ise devlet bir İslam Devletidir, 1928'e kadar da bu böyle sürmüştü, TBMM'nin görevleri arasında da şer'i hükümlerin yerine getirilmesi (ahkâm-ı şeriyenin tenfizi) hükmü yer almıştır.

5.SONUÇ

Polonya, Versay Antlaşması sonrası tekrar istiklaline kavuşmuştur (1919). Bir taraftan siyasî sistemini ve anayasal düzenini şekillendirmiş, diğer taraftan kendi coğrafyasında varlığını bağımsız bir şekilde sürdürebilmek için milletlerarası ilişkiler geliştirmeye çalışmıştır (Dilek, 2012). 1923'te Lozan'da, Lozan Antlaşması imzalanmadan bir gün önce iki ülke arasında imzalanan antlaşmalar da bu yakınlaşmanın tezahürüdür. Antlaşmaların TBMM'deki görüşmelerinde lehe yapılan konuşmalar arasında yukarıda da ismini zikrettiğimiz Celal Nuri Bey'in Lehlerin milletleşme sürecini önemseyen cümleleri dikkat çekicidir¹⁶. Bu çerçevede Polonya'nın attığı adımlarla başlayan bu ilişki kapsamında TBMM'de, Polonya'ya karşı bir ilgi oluştuğunu düşünmek mümkündür. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu hazırlıklarının

¹⁴ İnönü'nün başbakanken Cumhurbaşkanı Atatürk'ün bakanlarla olan ilişkisi hakkında yazdıkları, Atatürk'ün çok müdahaleci olduğunu gösterir (İnönü, 2006: 546).

¹⁵ Uygulamanın bu yönde olup olmadığı münakaşalıdır (bkz. Leslie, 1983: 146).

¹⁶ Celal Nuri Bey'in de Lehler ve Lehistan lehine yaptığı konuşma için bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, 12 Kânunuevvel 1339 [Aralık 1923], devre: II, içtima senesi: 1, içtima: 66, s.207-208.

evveliyatına da bakarak, Polonya'nın belki de daha İkinci TBMM açılmadan önce 1923 Temmuzundan itibaren Türkiye'deki anayasa hukukçularının ve anayasa yapımcılarının menziline girdiği öne sürülebilir. Bu ülkenin yakın bir zamanda yazılı anayasasıyla yeni bağımsız bir cumhuriyet olması Türkiye için kıymetlidir.

Son olarak anayasal düzenleri üzerinden bu iki yeni Cumhuriyet'in akıbetleri hakkında bazı tespitlerde bulunmak gerekir. Atatürk, Cumhuriyet rejimini tahkim ederken Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu değiştirmemiştir. Polonya'da ise 1926'da darbe olur ve Mareşal Pilsudski ve taraftarları 1921 Anayasasında yürütme organının özellikle de Cumhurbaşkanı'nın yetkilerini güçlendirecek değişikliklere gider (Wrobel, 2010: 146), otoriter rejimi tesis etmek için anayasal bir zemin oluşturulur. Türkiye ise Teşkilat-ı Esasiye Kanunu kabul edildikten (Nisan 1924) yaklaşık bir yıl sonra rejim, tedricen otoriterleşir. Atatürk bunu parlamentoda güçlü çoğunluklar tesis ederek sağlamayı tercih eder. Bu da çoğulcu demokratik yollarla değil tek parti rejimi üzerinden gerçekleşir. Aslında yasama ve yürütme organı mensuplarını belirleyen kendisidir. Bu zemini oluşturduktan sonra bile Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun cumhurbaşkanına dair hükümlerine dokunmaz. Siyasî sistemde *de jure* değil *de facto* olarak hem onun hem de İnönü'nün döneminde, en güçlü kurum cumhurbaşkanlığı olmuştur.

İki ülke arasındaki bu tercih farkı, belki de Polonya'da anayasacılık pratiğinin Türkiye'ye göre daha geriye gitmesiyle açıklanabilir. Bu üzerinde düşünölmeye değer bir konudur. Polonya'da otoriter rejim bile anayasal zemin içinde tahakkuk eder. 1926 darbesinden sonra anayasa değişiklikleriyle rejim, yarı otoriter (1926) daha sonra da otoriter (1935) bir hüviyet kazanır. Diğer taraftan 23 Nisan 1935'te Pilsudski'nin etkisinde benimsenen anayasa değişikliği, Polonya'nın liberal anayasacılık geleneğinden bir kopuşu temsil eder (Wrobel, 2010: 150). 1918-1939 arasındaki bu dönem Polonya'da "İkinci Cumhuriyet" olarak kabul edilir. Bugün yürürlükte olan 1997 Polonya Anayasası'nın başlangıç bölümünde de, anayasanın hem Birinci Cumhuriyet'in hem de İkinci Cumhuriyet'in iyi yönlerini içerdiği ve devletin temel kanunu olarak onaylandığı belirtilmiştir.

KAYNAKÇA

- Batum, S. (2009). **99 Soruda Neden ve Nasıl Çağdaş Bir Anayasa**, İstanbul, XII Levha Yayınları.
- Cole, D. H. (1998), "Poland's 1997 Constitution in Its Historical Context", Faculty Publications, Paper 589(<http://www.repository.law.indiana.edu/facpub/589> (indirilme tarihi: 14.5.2015).
- Constitution of the Republic of Poland March 17 1921**(<http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/kpol/e1921.html>). [indirilme tarihi: 14.5.2015].
- Erdoğan, M. (2004). **Anayasa Hukukuna Giriş**, Ankara, Adres Yayınları, 2. Baskı.
- Erozan, B. (2012), "Hukuk-ı Esasiye Ders Notları (1926-1927) Üzerine: Ahmet Ağaoğlu, Siyasal ve Entelektüel Bağlam", **Ahmet Ağaoğlu ve Hukuk-ı Esasiye Ders Notları (1926-1927)** (haz: B. Erozan), Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul içinde ss.18-76.
- Demirci, H. A. (2010), **Türk Siyasal Hayatında Senato Düşünce Tecrübe ve Arayışlar (1876-2009)**, Orion Yayınları, Ankara.
- Dilek, M. S. (2012). "TBMM Hükümeti İle Polonya Cumhuriyeti (Lehistan) Arasında 23 Temmuz 1923 Tarihinde İmzalanan Antlaşmalar ve Tarafların Dış Politika Yaklaşımları", **Turkish Studies**, C. 8/9, s.1127-1147.
- Eroğul, C. (1996). **Anatüzeeye Giriş**, İmaj Yayıncılık, Ankara, 4. Baskı.
- Flanz, G. H. (1956). **XIX. Asır Avrupası'nda Anayasa Hareketleri Anayasacılık Hareketlerinin Mukayeseli Olarak İncelenmesine Giriş** (çev: N. Erder, Ş. Mardin, A. Sinanoğlu), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- 1924 Anayasası Hakkındaki Meclis Görüşmeleri** (1957) (haz: Şeref Gözübüyük, Zekâi Sezgin), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İdari İlimler Enstitüsü Yayınları.
- Gönenç, L. (2002). **Prospects for Democracy in Post Communists Countries**, Martinus Nijoff Publishers, Hague.
- Gözler, K. (2004). **Türk Anayasa Hukuku Dersleri**, Ekin Yayınları, Bursa, 2. Baskı.
- _____ (2010), **Anayasa Hukukunun Genel Esasları**, Ekin Yayınları, Bursa, 1. Baskı.
- Guetzèvitch, B. Mirkine (1938). **Hukuku Esasiyede Yeni Temayüller** (çev: Ali Rıza Türel), Hukuk İlmini Yayma Kurumu, Ankara.
- İba, Ş. (2006). **Anayasa ve Siyasal Kurumlar**, Turhan Kitabevi, Ankara.
- İnönü, İ. (2006). **Hatıralar**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2. Baskı.
- Kili, S. ve Ş. Gözübüyük (2000), **Türk Anayasa Metinleri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- Koçak, C. (1989), "Siyasal Tarih (haz: Sina Akşin)", **Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980**, Cem Yayınevi, İstanbul, ss.85-176.
- Lee, J. St. (2002), **Avrupa Tarihinden Kesitler 1789-1980**, Dost Yayınları, Ankara.
- Leslie, R.F., A. Polonsky, J. M. Ciechanowski ve Z. A. Pelczynsk (1983), **The History Of Poland since 1863** (ed: R. F. Leslie), Cambridge University, New York.
- Lipson, L., **Demokratik Uygarlık** (çev: H. Güllalp ve T. Alkan), Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara.
- Ludwikowski, R. R. (1987), "Two Firsts: A Comparative Study of the American and the Polish Constitutions", **VIII Michigan Yearbook of International Legal Studies**, 8, ss. 117-156.

- Lukowski, J. ve H. Zawadzki, **A Concise History of Poland**, Cambridge University Press, Cambridge.
- Özbudun, E. (2012), **1924 Anayasası**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özer, Y. Z. (1939), **Mukayeseli Hukuku Esasiye Dersleri**, yy, Ankara.
- Sartori, G. (1997), **Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği** (çev: E. Özbudun), Yetkin Yayınları, Ankara.
- TBMM Albüm* (2010), *1920-2010, 1920-1950*, C.1, Ankara.
- TBMM Zabıt Ceridesi*.
- Uyanık N. (2003), *Siyasî Düşünce Tarihinde Batıcı Bir Aydın Olarak Celal Nuri İleri*, Selçuk Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi (basılmamış doktora tezi), Konya.
- Wrobel, J. P. (2010), "The Rise and of Fall of Parliamentary Democracy in Interwar Poland", **Modern Polish Democracy** (ed: Biskupski B. B., Pula James S. ve P. Wrobel), Ohio University Press, ss.110-156.
- Zubic, M. (2014), "Polish Constitutionalism and Constitutional Judiciary In Poland", **Hungarian Review**, Volume VI, No.2.
(<http://www.hungarianreview.com/article/Polish%20Constitutionalism%20and%20the%20Constitutional%20Judiciary%20in%20Poland>, indirilme tarihi 26.7.2015)